

דברים קצרים

על אלי עמיר ועל יצירתו*

בלשון הדיבור, ומילים וצירופי לשון בערבית יהודית, לעיתים נמוכה, או בתרגומם ("עברית"), והם מתמזגים באווירה של הרומנים.

ברומנים שלו שילב אלי עמיר מאורעות ודמויות שהם חלק מן ההיסטוריה של יהודי עיראק, כגון הפרהוד - פרעות שפרעו ביהודים בחג שבועות 1941, תליתו של שאפיק עדס העשיר על "בסיס" האשמות מחוסרות שחר, החכם באשי, הזמרת היהודייה העיראקית הנערצת סלימה, עינייהם של אסירי חתנועה הציונית בעיראק, מנחם בגין ואליהו מרידור, ועוד. עמיר תיאר במפורט גם דמויות של ערבים, כגון הפאשה, יונס סבעאוי, שר-הפנים העיראקי אוהד הנאצים. הוא שילב עצמים ומראות שהם חלק מהתרבות הלוקאלית של יהודי עיראק בעיראק, והאיר חיים של יהודים וערבים בעיראק. הדמויות המזרחיות ביצירתו של אלי עמיר הן רגשניות, ובייחוד רגישה ורגשנית הדמות הראשית. גם שאול - שנחשף לכל כללי התנהגות המערבית, מרבה לבכות, לנשק, לחבק, לרחם, לזכור בגעועים ולאהוד ללא גבול, כולו סנטימנטלי, ואין לגבורתו הצבאית והצלחתו העסקית דבר עם המאצוי.

ברומנים של עמיר יש גם לא מעט חושניות ואירוטיקה, מזג חם ומשיכה והערצה לאשה. ביחוד ב"אהבת שאול" מתואר הגבר בביטויים העדינים היודיים שלו, ומחברו קרא דרור לזכותו לבכות ולזכור מתוך אהבה. דמויותיו של עמיר אינן מושכות את הקורא עקב מעורבותן בעלילות חיצוניות מרתקות, אלא הודות לחיי הנפש שלהן.

היחסים הבינעדתיים הם מרכיב מרכזי בחיי הרומנים מחיי הארץ, והנחיתה הקשה של יוצאי עיראק היא גם עיקרם של אחרוני הפרקים של **מפריח היונים**. מתינת טיפולו של עמיר בנושא היא גם כוחו להשיג הקשבה. העולם הבדיוני ברומנים מזדחה עם העמדה שיש פער בין המציאות לדעות הקדומות, ושיש פצעים בחיי הגיבורים

בניגוד למהפכנים חילוניים. עשיריתו האחרונה של הספר מתרחשת על רקע ישראל בראשית שנות החמישים. חלומו של האב לגדל אורז בבצות החולה בישראל מסתיים במעשה שיגעון, אך הסיום פתוח: כשהאב מתבשר שנוולד לו בן בישראל, נדמה למספר שהוא ראה ניצוץ בעיני אביו.

"מפריח היונים" יצא סמוך ל"ויקטוריה" של סמי מיכאל (1993), שהוא רומן אוטוביוגרפי. נראה לי, שעקב סיבות חוץ ספרותיות בחלקו, הסיט "ויקטוריה" חלק מתשומת-הלב מרומן חשוב זה.

אחרי "מפריח היונים" פרסם עמיר את "אהבת שאול" (1998). גיבורו הוא שאול בר-אדון, ספרדי טהור דור שביעי בארץ, שחונך על ערכי תנועת בית"ר והעריך את מנחם בגין. בסוף שנות החמישים התגייס ליחידה מובחרת של חיילים דוברי ערבית, צעירים מהשכונות ומן המעברות. הוא המשיך לשמור על קשריו אתם גם בשנות התשעים, לאחר שירד והתעשר בקליפורניה, ממנה הוא חזר ועלה לישראל. ב"אהבת שאול" מסופר על אהבות שאול - האחת לישראל, והאחרת לצעירה בת להורים ניצולי שואה. אהבה זו, שסופה אכזבה ודחייק עקב הבדלי מוצא ומעמד, קובעת את מהלך חייו של הגיבור. מקום לא מבוטל ברומן תופסת השאלה לאן הולכת ישראל מבחינת עתידה הטבחוני ויחסיה עם המדינות השכנות.

שלושת הרומנים של אלי עמיר משתרעים על למעלה מאלף עמודים. מי שיחפש בה מציאות ואובייקטים שמפליגים לסמלים קשים לפיענוח ולענ-יינים רחוקים, עמודים גדושי ציורים פיוטיים סבוכים, רמיזות מתוחכמות לטקסטים קדומים וחדשים, לא ימצא אותם שם. אלי עמיר מספר סיפורים ריאליסטיים, והוא יודע לספר, הקורא קשוב לעלילותו ומלן אותה בהתרגשות. שכבת הלשון השלטת ברומנים היא תקינה. משולבים בה הרבה דיאלוגים

בשנת 1990 ביקר שאול בר אדון את מפקדו לשעבר, מודי אדלמן, שעמד למות מסרטן. בשעת הפרידה הנרגשת עצר שאול בר אדון בדמעותיו. מפקדו הורה עליו ואמר בלחישת חניקה מהתרגשות: "איש חיובי. כאילו ביקש להספיק לטכם אותי על רגל אחת, ברגע האחרון" ("אהבת שאול", עמ' 265). סיכום זה נראה יאה גם לאלי עמיר. הוא "איש חיובי".

תחילתו של אלי עמיר כסופר היא ב"תרנגול כפרות" (1983). חברות ילדי מעברות - עיראקים, רומנים, מרוקאים ופולנים נשלחה לקיבוץ בראשית שנות החמישים. הקורא הולך פרק אחר פרק בעקבות נורי, המספר את סיפורו בגוף ראשון. אהבות נעורים, מאבק בין העולם הישן לחדש, אמונה דתית ועולם חילוני חדש, רצון עז להשתלב בחדש ומרירות על הידחות ממנו, כאב על בית אבא שהיה פעם מבצר וחיים אוהל פורח, קשיי קליטה והסתגלות, תוארו לראשונה מנקודת מבטו של נער מזרחי בקיבוץ של ראשית שנות החמישים. במישור הפולמוסי העדתי ההטחה מאופקת. במישור הנפשי מצליח הסופר המבוגר לחזור ולהזדהות עם הרגשות הדקים של הנערים בלי שמרחק הזמן ונסיון החיים ימעיטו ממשקלו של נסיון הנעורים. "תרנגול כפרות" הוצג בתיאטרון ילדים ונער, הוסרט והוצג בטלוויזיה הישראלית, הועלה כמחזמר ב"חבימה" ותורגם לשפות זרות.

מאיזה עולם בא נורי של "תרנגול כפרות"? על כך השיב עמיר ברומן שפרסם תשע שנים אחרי "תרנגול כפרות": "במפריח היונים" (1992) חזר לעיראק והראה לנו את החיים בה בייחוד בתקופה שלאחר מלחמת-השחרור. הניצחון שלנו במלחמה הביא עמו גם גאווה ערבית פצועה, שמצאה לה פורקן בעיראק בהתעללות ביהודים, מעצרים, מאסרים ותליות. היהודים היו חלוקים בינם לבין עצמם: יש כאלה שראו את הציונות כגואלת, אחרים - את הקומוניזם, ויש שראו בדת בסיס לכל,

היה או לא היה?

מרדכי בן-פורת: לבגדד וחזרה - ספרו של מבצע עזרא ונחמיה.
הוצאת מעריב, 357 עמ'

אחד המבצעים החשובים והנועזים של מדינת ישראל הינו ללא ספק מבצע עזרא ונחמיה שחתרש בשנותיה הראשונות של המדינה. בין השנים: 1951-1950. האוכלוסייה היהודית של עיראק, או גולת בבל בשמה המקורי (כ-100 אלף נפש) הובאה ארצה בידי אנשי המוסד לעליה ב' ובסיועם של עמיתיהם בעיראק, פעילי ארגון החלוץ המקומי. מרדכי בן-פורת, צעיר יליד עיראק שנמלט מארץ זו בשנת 1945 והגיע ארצה בדרך לא דרך, נשלח שנית לארץ מולדתו - ומכאן שם הספר - כדי לארגן את המבצע הנועז שהיה לו מימד דחוף ממדרגה ראשונה באשר נשקפה לאוכלוסייה היהודית העיראקית סכנה של ממש מן הממשל העוין.

מרדכי בן-פורת מילא תפקידים חשובים בחייה הציבוריים של המדינה, בין היתר כיהן כחבר כנסת וכשר בממשלה, אך הוא מזוהה באופן מיוחד עם עבודתו המסורה עבור יהדות בבל. כבר שנים שהוא עומד בראש המרכז למורשת יהדות בבל הממוקם בעיירה אור-יהודה. מקום זה בו הוקם המרכז אינו מקרי שהרי אור יהודה שכנה המעברה ששיכנה את עולי מבצע עזרא ונחמיה, שנקרא כמוכן על שם מנהיגי המבצע הראשון של עליית יהודי בבל לאחרי הצהרת כורש. במעברה זו התגוררו עולי המבצע וביניהן גם אנשי משפחתו הענפה של המחבר, משפחה ברוכת ילדים בה 11 בנים ובנות. סיפור חייו של מרדכי בן-פורת, למן ילדותו ובחרותו בעיראק מולדתו ועד היום הוא סיפור מרתק עד מאוד. חייו קשורים קשר הדוק בסיפור מבצע "עזרא ונחמיה", שהוא היה אדריכלו.

בכתיבת ספר זה רצה המחבר להפריך אחת ולתמיד דעה מוטעית שהיתה רווחת שנים רבות, שלפיה שליחי המוסד לעליה ב', בסיועם של עמיתיהם בארגון החלוץ המקומי בעיראק, יזמו וביצעו פיצוצים בחוצות המדינה כדי לעורר את פחדם של היהודים ולהאיץ בהם לעלות ארצה. דעות אלה קיבלו חיזוק לאחר פרשת "עסק ביש" במצרים שהרעשה את מדינת ישראל בשנות ה-50. לפיכך, בשנת 1960 הורה ראש הממשלה דאז, דוד בן-גוריון, על הקמת ועדת חקירה בראשותו של ראש המוסד הידוע איסר הראל כדי שתחקור את עניין השמועות האלה. הדו"ח המלא של הוועדה מכונס בפעם הראשונה בספר זה, ולפיו אין כל הוכחה לכך שהיה ליהודים, בין מן הארץ או בין אם מן המקומיים, כל קשר לפיצוצים.

למרות שנדמה לעיתים שהספר מגובב פרטים ופרטי פרטים שאפשר בלעדיהם והם מכבידים מעט על הקורא, הרי שבסיכומו של דבר זהו ספר מעניין ומרתק עד מאוד שחייב היה להיכתב, ומי כמרדכי בן-פורת ראוי ומוכשר לכתבו. אין ספק שהלה הקדיש עמל רב להכנתו ועל כך תבוא עליו הברכה. גם תודתי האישית נתונה למחבר על ששיגר לי, באמצעות בני, גלעד שביקרו לאחרונה במרכז למורשת יהדות בבל באור-יהודה, ספר יקר זה בתוספת הקדשה אישית. איחולי לו שימשיך עוד שנים רבות בעבודתו המבורכת למען המרכז למורשת יהדות בבל שהוא ילד טיפוחיו להתפאר ולמען המדינה.

רחל כנען-קייפן

האינדיבידואליים שלא הגלדו. תיאור יחסי הורים וילדים במשפחה המזרחית ברומנים אלה, הפעילות הציונית ומחירה בעיראק, ערכים של רעות ואהבת אדם, נושאים אלה ואחרים עוצבו בצורה מעוררת כבוד. התיאור של בני היישוב הזוטיק בארץ מורכב, טעויותיהם אינן מונעות את המספרים ברומנים של עמיר מלראות היבטים של בנייה, הקרבה ואמונה בערכים של אהבת עם וארץ. המתנינות של טון הסיפור מקנה מהימנות למסופר.

אלי עמיר הוא אחד מן הסופרים החשובים ביותר שעלו לארץ מארצות המזרח. ננסי ברג האירה יפה כמה היבטים ביצירתו בספרה על יוצרים יוצאי עיראק.

גם גרשון שקד עסק בכמה היבטים של ספרות יהודי המזרח. לדבריו, "אינטגרציה והתאקלמות הרחיקו אותם [את הסופרים הספרדים] מהנושאים החברתיים הבעורים שהעסיקו מהגרים מנושלים." (On Sephardi Writing in Hebrew Literature, Modern Hebrew Literature, 10, Spring-Summer 1993, 9-4, בעמ' 4).

אלי עמיר, כיום בן שישים ושתיים, נלה עם משפחתו מעיראק ב-1950. הוא זי במעברה ומשם עבר לקיבוץ עם חברת זער של עליית הנוער. הוא בוגר זאוניברסיטה העברית בשפה וספרות גברית ובהיסטוריה של המזרח התיכון. זיה יועץ לענייני ערבים במזרח ירושלים במשרד ראש הממשלה, משנה למנכ"ל במשרד הקליטה והעלייה, מנכ"ל זמחלקה לעליית הנוער בסוכנות זיהודית, מנכ"ל מוסדות עליית הנוער: סוכנות. זכה בפרסים שונים, ביניהם זרס ינאל אלון על מעשה מופת חלוצי, זפרס לספרות יהודית, מקסיקו, בפרס זנת הזיבל של הוצאת "עם עובדי" לספרות יפה, ועוד.

סביר שחלק מדבריו של אלי עמיר היה על מצבים ועניינים שמדי שנה שנה נתבשרנו שהם חלפו-עברו מן ועולם. מעודכנים עד חודש מאי האחרון (חבירות) אין לנו סימוכין לדעה זו. אך זה יכול להעשיר יצירה ספורתית יותר נאשר אהבת הארץ והעם והקשיים ונלוזים לה.

הקדמה להוצאתו של אלי עמיר בכנס כינלאומי של האיגוד הלאומי של פרופסורים לעברית, יוני 1999.